

Urfa'da Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Alınan Önlemler (1923-1933)*

Epidemic Diseases and Measures Taken in Urfa (1923-1933)

Ferit YÜCEBAŞ**

ORCID: 0000-0002-4645-1734

Makale Türü: Özgün Araştırma

Article Type: Original Research

Chicago:

Yücebaş, Ferit. "Urfa'da Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Alınan Önlemler (1923-1933)" *Tarihçi* 2, no. 1 (Ocak 2022): 1-17.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının savaşlar ve toprak kayıplarıyla geçmesi nedeniyle salgın hastalıklar da buna bağlı olarak artmaya başladı. Özellikle I. Dünya Savaşı yenilgisiyle beraber Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi başladı ve bu durum salgınların yaygınlaşmasına neden oldu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Türkiye'si, ilk iş olarak bulaşıcı hastalıklar ve yoklukla mücadele etmeye çalıştı. Urfa'nın Suriye sınırında bulunması ve sınırın muğlak yapısı kaçak geçişlerle beraber salgın hastalıkların da önce Urfa'da ve daha sonra ise çevre illerde görülmesine neden oldu. Urfa ve çevresinde karşılaşılan salgın hastalıklar arasında trahom, sıtma, verem, frengi, kolera, çiçek, tifüs ve difteriyle beraber çocuk ishallerine de rastlanılıyordu. Doktor, hemşire ve sağlık görevlisi istihdamına özel önem verildi, sağlık sorunlarına çözüm üretildi. Urfa'da bütçe imkânları elverdiği ölçüde memleket hastanesi, dispanserler ve gezici sağlık kuruluşları kurulmuş ve salgın hastalıklarla etkin bir şekilde mücadele edildi. Öte yandan doktorlara zorunlu hizmet getirildi ve maaşları artırıldı. Salgın hastalıkların önüne geçmek için bölgeye ilaçlar gönderildi. Bunlar arasında adını sıkça duyduğumuz neosalvarsan ve kinin gibi ilaçlar yaygın olarak kullanıldı. Devlet bu ilaçları bedava dağıtmış ve salgınları önlemek amacıyla aşılama çalışmaları başlattı. Bu önlemlerin yanında gezici sağlık araçları bölgeye sevk edildi ve önemli sonuçlar elde edildi.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Salgın Hastalıklar, Sıtma, Trahom.

* Bu çalışma, 8. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ferityucebas@yyu.edu.tr

Abstract

Due to the fact that the last century of the Ottoman Empire was spent with wars and land losses, epidemics also began to increase accordingly. Especially with the defeat of World War I, an intense migration began to Anatolia and this migration caused the fark of epidemics. The governments of Turkish Republic tried to fight infectious diseases and poverty as the first thing. The fact that Urfa is on the Syrian border and the ambiguous structure of the border caused epidemics to be seen first in Urfa and then in the surrounding provinces, along with illegal crossings. Among the epidemic diseases encountered in Urfa and its environs, trachoma, malaria, tuberculosis, syphilis, cholera, smallpox, typhus and diphtheria were also encountered, as well as children's diarrhea. Particular attention was paid to the employment of doctors, nurses and health officers, and moreover the solutions were tried to produce for health problems. The hometown hospital, dispensaries and mobile health organizations were established in Urfa to the extent the budget possibilities allowed, and epidemics were effectively fought. On the other hand, compulsory service was introduced to doctors and their salaries were increased. Medicines were sent to the region to prevent epidemics. Among these, drugs such as Neosalvarsan and Quinine, whose names we hear frequently, were widely used. The state distributed these drugs free of charge and started the vaccination practice to prevent epidemics. In addition to these precautions, mobile health vehicles were sent to the region and important results were obtained.

Keywords: Urfa, Epidemics, Malaria, Trachoma.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları birçok sorunla uğraşmakla geçmiştir. Bu sorunların en önemlilerinden biri salgın hastalıklardır. Sağlıklı nesiller yetiştirmeyi amaç edinen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetleri bu alanda bütçenin yetersizliğine rağmen önemli gayretler içerisinde oldular. Fakat Osmanlı Devleti'nin son yılları genel olarak savaşlarla geçtiğinden Anadolu harabe haline gelmiş ve bu durum salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. BMM'nin açılmasıyla beraber sağlık hizmetlerine de ağırlık verilmeye başlandı. 9 Mayıs 1920'de Bakanlar Kurulu'nun programında belirtildiğine göre sağlık işleri ve sosyal yardım faaliyetlerinin mevcut mali imkânlar ölçüsünde yapılması kararlaştırıldı. . Halkın ve ülkenin sağlık sorunlarını gidermek için sağlık hizmetlerinde kullanılacak olan malzemenin satın alınması gerektiğine dikkat çekildi. Bu dönemde salgın hastalıkların daha önceki yıllara göre azaldığı belirtilmekle birlikte etkisi devam eden sıtma ve frengi salgınlarının zararlarını en aza indirmek için tedbirler alınacağı

ifade edildi.¹

Salgınlarla asıl mücadele 1923 sonrasında başladı. Sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde yürütülmesi amacıyla Cumhuriyet hükümetlerinin bu alandaki mücadeleyi bir dava olarak ele alıp değerlendirdikleri görülmektedir. Devlet kademesindeki hâkim görüş Anadolu'da sağlık sorunları çözülmedikçe diğer alanlarda önemli bir ilerlemenin sağlanamayacağı yönündeydi.² Sağlık hizmetlerinin Türkiye'nin her tarafına ulaştırılması için sağlık teşkilatlarının kurulması, merkezden uzak yerlerde seyyar teşkilatların devreye sokulması, sağlık personeli yetiştirilmesi, sağlık hizmetlerinin köylere kadar götürülmesi, aşı ve ilaç üretecek müesseselerin kurulması gerekiyordu.³ Fakat öncelikli olarak tabiplerin yetişmesi ve ülke geneline yayılması lazımdı.⁴ Devlet, sağlık hizmetlerine önemli oranda bütçe ayırarak bir taraftan sağlık tesislerine ağırlık verirken, diğer taraftan da salgın hastalıklarla azami derecede mücadele etti.⁵ Ülkenin sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi her şeyden önemli görülüyordu. Bu hususta Ergani Milletvekili Kâzım Vehbi Bey, ülkenin içinde bulunduğu sağlık sorununu, 18 Mart 1924 tarihinde mecliste yapmış olduğu konuşmasında şöyle dile getiriyordu: "İrkımız; maatteessüf birçok emrazın tahtı istilasında bulunuyor. Birçok yerler doktorsuzluktan dolayı müşkülât içerisinde kıvranıyor".⁶ Halkı salgınlara karşı korumak amacıyla 1924 yılı içerisinde ülke genelinde yapılması kabul edilen 150 dispanserin tamamının inşa edildiği ancak bu dispanserlerden ancak 100'ünün faaliyette bulunduğu görülmektedir. Salgın hastalıkla mücadele için 4 numune hastanesi de hizmetine devam ediyordu.⁷ Ülke genelindeki mücadeleye bağlı olarak Urfa'da da önlemler alınıyordu. Bu doğrultuda Urfa'da bulunan tek resmi sağlık birimi olan 50 yataklı Memleket Hastanesi'ne⁸ ve 25 yataklı sivil bir hastaneye büyük iş düşüyordu.⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bütçe yetersizliğine rağmen salgın hastalıklarla mücadeleye önemli bir pay ayrıldığı görülmektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada, bulaşıcı ve salgın hastalıkların engellenmesi için önemli çabalar verildiğini belirtiyordu. Gazi'ye göre salgın hastalıklar arasında çiçek ve lekeli humma (tifüs) bazı bölgelerde yayılma eğilimi göstermiş ise de alınan tedbirler sayesinde bu hastalıkların önüne geçilmişti. Daha önce de ifade edildiği gibi ülkenin büyük bir kısmı düşman tarafından harabeye çevrildiğinden

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre: I, C. 1, (09.05.1336/1920): 241.

² Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. (İstanbul: Hiperyayın 2019): 73.

³ Süleyman Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, (2019): 408.

⁴ TBMM ZC, D: II, C. 15, (09.03.1341/1925): 299.

⁵ *Akşam*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1933.

⁶ TBMM ZC, D: II, C. 7, (18.03.1340/1924): 669.

⁷ TBMM ZC, D: II, C. 15, (09.03.1341/1925): 299.

⁸ Mustafa Dağ, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Sağlık Kurumları", *Şehir ve İrfan*, Sayı: 5, (2017): 44.

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927), (İstanbul: Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Tarih Yok): 689.

hem içeriden dışarıya hem de dışarıdan içeriye doğru önemli ve devamlı bir şekilde göç yaşanmış ve bu durum salgınların artmasını hızlandırmıştı. Hükümetin salgınlara karşı göstermiş olduğu çabadan memnun olan Mustafa Kemal Paşa, sağlık tedbirlerinin başında doktor ve sağlık memurlarının geldiğine dikkat çekiyordu. 1922 yılında ülke içinde istihdam edilen doktor sayısının 337 ve sağlık memuru sayısının ise 434 olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu sayıların ülkenin gereksinimini karşılamaktan uzak olduğunu, sorunu çözmek için doktor maaşlarının artırılacağını ve okullarını bitiren doktorlara mecburi hizmet uygulamasının getirileceğini belirtiyordu. Ayrıca salgınlara karşı büyük faydaları görülen aşılari hazırlamak ile uğraşan sağlık kuruluşlarının önemli bir çaba içerisinde olduklarına dikkat çekerek, Sivas Hıfzıssıhha Kurumu'nu örnek gösteriyordu. Bu kurum, 1921 ve 1922 yılları içinde toplamda beş milyon kişilik çiçek aşısı ve bunun yanında kolera ve tifo aşılari üreterek halka yaygın bir şekilde uygulamıştı.¹⁰ Ülkenin doktor ihtiyacını karşılamak için 1923 yılında TBMM'de kabul edilen mecburi hizmet kanunu ile fakülteyi bitiren gençlerin mecburi hizmete tabi tutulması ve tıp öğrenci yurdunun açılması kararlaştırıldı.¹¹ Mecburi hizmet kapsamında Urfa'nın yer almadığı görülmektedir. Bu kapsamdaki iller şunlardır: Erzurum, Van, Musul, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis vilayetleri ile Ardahan, Artvin, Kars, Bayezid, Genç, Muş, Siirt, Mardin, Malatya, Gümüşhane, Erzincan ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) livalarından oluşan mıntıkalar.” Bu bölgelere öteden beri sağlık hizmetleri yeterince gitmediğinden bu bölgelerde halkın sağlığı ile tam olarak ilgilenilememiştir.¹² Mecburi Hizmet Kanunu gereğince doktor maaşlarına % 75, hatta % 100'e kadar zam yapılması kararı alındı. Yıllık bütçenin belirlenmesi ile tespit edilen 156 yerleşim yerine kura yöntemi ile dağıtım yapılacağı planlanmıştı. Fakat Sağlık Bakanı Refik Bey'in de belirttiği gibi mevcut durumda ülkede bulunan 1900 doktorun tamamının dağıtımı yapılırsa bile yine de doktor ihtiyacını karşılamak mümkün olmayacaktı.¹³ Esasen doktorların yukarıda bahsedilen il ve livalara gitmek istememelerinin de bir takım nedenleri vardı. Kastamonu Milletvekili Halit Bey, doktorlarla istişare ettikten sonra doktorların idare meclisi üyeliklerinde bulduklarını, burada kararlar aldıklarını ve belediye hizmetine bakmaları nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını belirtiyordu. Halit Bey, ayrıca kaymakam ve belediye başkanlarının doktorlara tahakküm ettiklerini ifade ederek doktorların söz konusu yerlere gitmek istemediklerine dikkat çekiyordu.¹⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıkların bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde Urfa ile ilgili yapılan değerlendirmeye göre Urfa vilayetinin havası

¹⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997): 306-307.

¹¹ *TBMM ZC, D: V, C. 3, (25.5.1935): 243-244.*

¹² *TBMM ZC, D: II, C. 3, (24.10.1339/1923): 31.*

¹³ *TBMM ZC, D: II, C. 7, (18.3.1340/1924): 671.*

¹⁴ *TBMM ZC, D: II, C. 15, (09.03.1341/1925), 299.*

kuru ve sağlam olduğu için halkın sağlık durumu iyi idi. Bulaşıcı ve mahalli hastalıkların olmadığı belirtiliyordu.¹⁵ Urfa'da sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için merkezde 25 yataklı bir sivil hastane ile bir de askeri hastane mevcuttu. Siverek ve Viranşehir'de 10, Suruç ve Birecik'te ise 5 yataklı birer dispanser bulunuyordu.¹⁶

1. Trahom Salgını ile Mücadele

Trahom hastalığı, eski devirlerden beri bilinen bir hastalıktı.¹⁷ Türkiye'nin güney vilayetlerinde daha önceden var olan ve yetişkinlerden ziyade çocuklar arasında daha fazla görülen bu salgın, tedavi edilmediği takdirde körlükle sonuçlanabilen bir özelliğe sahipti. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, bu salgınla mücadele kapsamında Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa ve Maraş'ta önemli faaliyetlerde bulundu.¹⁸ Fakat trahom salgını ile mücadele için ayrılan ödenek istenen miktarda değildi. 1924 yılı içinde gerekli olan ödenek talep edilerek mücadeleye devam edildi. Bu yıl içerisinde 5 ton kinin alındı. Öte yandan doktor, sağlık memuru ve ebe yetiştirilmesi için okul açılmasına karar verildi. Sağlık hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için özel idare ve belediyelerin yapacakları çalışmalara hükümetin yardım edeceği belirtildi.¹⁹

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yoğun olarak görülen trahom salgınına Urfa'da da rastlanıyordu. Trahom, özellikle aile ocağında bulaşması kolay ve tedavisi güç bir hastalıktı. Bu dönemde halkın hastalıkla ilgili yeteri derecede bilgi sahibi olmaması, yoksulluğun ileri bir boyutta olması ve batıl inanışlar hastalığın yayılmasını artıran nedenlerdendi.²⁰ Bunların yanında koruyucu hekimliğin bütün gereklerinin yeni esaslar dâhilinde uygulanamaması da salgına karşı etkili önlem almayı zorlaştırıyordu.²¹ Trahom salgınına karşı alınan tedbirler arasında Atatürk'ün daveti üzerine Türkiye'ye gelen Macar bilim adamı Antal Rethly'nin çalışmaları da bulunuyordu.²² Rethly, Türkiye coğrafyasını iklimsel olarak dört farklı bölgeye ayırarak salgınla mücadele edilmesini ileri sürmüştü.²³ Bu ayrıma göre Urfa; Gaziantep, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Siirt, Van, Bayezid, Kars, Erzurum, Erzincan ve Trabzon vilayetlerinin bulunduğu ikinci muntıkada yer alıyordu.²⁴

¹⁵ *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İçtimai, İktisadi, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami' Salname*, (İstanbul: İlhami-Fevzi Matbaası, 1927): 37.

¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, (İstanbul: Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Tarih Yok): 689.

¹⁷ Doktor Vefik Hüsnü, *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*. (Ankara: Kader Matbaası, 1927): 1.

¹⁸ TBMM ZC, Devre: V, C. 3, (25.05.1935): 242.

¹⁹ TBMM ZC, D: II, C. 15, (09.03.1341/1925), 300.

²⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.177.220.17. 2.

²¹ *BCA*, 030.10.177.224.9. 2.

²² Macar bilim insanı ve meteorolog Antal Rethly'nin çalışmaları hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Melek Çolak, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Bir Macar Meteorolog: 'Aksakallı Havabakan' Antal Réthly (Macar kaynaklarına Göre). *CTAD* Yıl 5, Sayı 9 (Bahar 2009): 113-136.

²³ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", 415.

²⁴ Doktor Vefik Hüsnü, *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, 29.

Trahom salgınına karşı etkili mücadele 1925 yılında başladı.²⁵ 1925 yılı kayıtlarına göre Urfa'da vilâyet genel nüfusunun % 12'si trahomlu olarak tespit edilmişti.²⁶ 1927 yılında muayene edilen kişiler üzerinden bir değerlendirme yapan Vefik Hüsnü Bey'e göre 134 Urfalıdan 73'ü, 66 Birecikliden 41'i, Karaköprü karyesinde 52 köylüden 43'ü, Karacaviran (Hilvan)'da 174 kişi kişiden 93'ü trahomlu idi.²⁷ Köy ve kasabalarda yapılan muayenelerde de trahom salgınına rastlanıyordu. Özellikle Siverek ve köylerinde trahom salgınının daha ziyade olduğu gözleniyordu. Siverek çarşısında muayeneye tabi tutulan 29 kişiden 19'unda trahom tespit edildi.²⁸ Bu salgınla mücadele sabit ve seyyar trahom mücadele teşkilatları ile yürütülüyordu. Sabit teşkilatlar arasında trahom hastaneleri, dispanserleri ve köy tedavi evleri bulunuyordu. Seyyar sağlık uygulaması ise atlı sağlık memurları tarafından köylerde gerçekleştiriliyordu.²⁹ Salgınlarla mücadele kapsamında dispanserlerin de ayrı bir önemi vardı. Her ne kadar bazı ilçelerde dispanserler hizmete açılmış olsa da doktor sıkıntısı devam ediyordu. Mesela 1924'te Suruç'ta bulunan dispanser doktorun geç tayin edilmesinden dolayı hizmete başlayamamıştı. Diğer taraftan Birecik'teki dispanser sağlık hizmetlerini sürdürüyordu.³⁰

19 Haziran 1929 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında sıkça görülen salgınlarla mücadele etmek için memur ve müstahdem kadrolarının tedariki ve hizmet otomobillerinin satın alınması kararı alınarak mücadelenin daha etkin bir şekilde sürdürülmesi amaçlandı.³¹ Alınan tedbirlere rağmen Urfa ve çevresindeki trahom salgını varlığını korumaya devam etti.³² Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yazılan 12 Ekim 1930 tarih ve 6907 nolu şifre telgrafta belirtildiğine göre Urfa'da çok miktarda trahomlu bulunuyordu. Özellikle Urfa'daki askeri birlikler arasındaki trahom salgınının fazlalığına dikkat çekiliyordu. . Yapılan açıklamalarda trahom hastalığının nerede başladığı hususunda net bir bilgiye ulaşılamamakla beraber bu hastalığın daha önce de ifade edildiği gibi güney ve doğu vilayetlerinde hüküm sürdüğü ileri sürülüyordu. Fakat bu hastalığın yalnız Urfa ve Besni'de değil Maraş, Gaziantep, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Cebel-i Bereket (Osmaniye), Adana, Muş ve Van vilayetlerinde de bazen % 90'a yakın bir oranda görüldüğü tespit ediliyordu. Bakanlıkça yürütülen çalışmalarda 1925 yılından beri trahom salgınının en fazla görüldüğü yerler olan Malatya, Adıyaman, Besni, Gaziantep ve Kilis'te seyyar teşkilatlar aracılığıyla

²⁵ BCA, 030.10.177.224.9. 1.

²⁶Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*: 77

²⁷ Doktor Vefik Hüsnü, *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, 41.

²⁸ Doktor Vefik Hüsnü, *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, 42.

²⁹ Sevilay Özer, "Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, (2020): 704.

³⁰Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*: 77.

³¹ BCA, 030.18.1.2.4.38.5.

³² BCA, 030.10.177.220.17. 1.

mücadeleye devam ediliyordu. Bu mücadele kapsamında komşu illerdeki hastaların da tedavi edilmesi amacıyla Adana'da trahom hastanesi kurulması için çalışmalar hız kazanmıştı. Bakanlığın bütçesi nispetinde özellikle uzman personel buldukça mücadele ve tedavi sahasının genişletilmesi hedefleniyordu. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam, hastalığın karakteri ve seyrinden dolayı³³ uzun bir zaman devam edeceğini düşünmediklerini belirtiyordu.³⁴

Urfa ve Siverek'te Trahom Hastane ve Dispanseri'nin kurulması ve kaldırılan seyyar teşkilatın da yeniden tesis edilmesi için girişimlere başlandı. . Bu amaçla güney vilayetlerinde görülen trahom hastalığı ile mücadele edilmek üzere Urfa merkezde 15 ve Siverek'te 10 yataklı birer Trahom Hastanesi ve Dispanseri'nin tesis edilmesi kararlaştırıldı. Daha önce kaldırılmış olan seyyar sağlık teşkilatının da Urfa ve Siverek ile birlikte Gaziantep, Kilis, Besni ve Malatya'da yeniden vücuda getirilmesi kabul edildi.³⁵ Öte yandan Urfa ve Siverek'te açılacak hastane ve dispanser için ilaç, tıbbi malzeme ve cerrahi aletin tedarik edilmesine karar verildi.³⁶ 1933 yılında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından tesis edilen ve 10 yataklı olan Trahom Hastane ve Dispanseri'nin kadrosunda eksiklik bulunmuyordu. Aynı şekilde Siverek'te de trahomla mücadele kapsamında bir hastane ve dispanser hizmet veriyordu.³⁷

Trahom salgınıyla mücadele, halka en yakın bir teşkilat eliyle ve devamlı bir şekilde sürdürülmeliydi. Bu mücadele ana kucağındaki bebekten başlamak suretiyle hayatın sonuna kadar koruyucu bütün tedbirlerin eksiksiz olarak uygulanmasını gerektiren bir mücadeleydi. Bundan dolayı sağlık teşkilatlarının köyleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi, sağlık merkezlerinin kurulması, sağlık çalışanlarının yetiştirilmesiyle salgının önüne geçilmesi ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi mümkün olabilecekti.³⁸ Bu bakış açısıyla Cumhuriyet hükümetlerinin trahom salgınına karşı aldığı tedbirlerden biri de trahomlulara mahsus okulların açılmasıydı. Uzman doktorlar tarafından muayene edilen öğrencilerden trahomlu olanlar bu okullara gönderiliyordu. Bu okullardan Urfa'da 3, Siverek'te ise 1 tane vardı.³⁹ Trahom salgını Suruç'ta da yaygın bir şekilde görülüyordu. Salgının yaygın olmasının nedenlerinden biri merkez kazada sağlık teşkilatının yeterli düzeyde olmamasıydı. Suruç'ta sadece hudut taburunun 1 doktoru vardı.⁴⁰ Diğer taraftan Siverek'te trahom mücadelesine devam ediliyordu. Bu mücadele kapsamında 17.000 kişi

³³ BCA, 030.10.177.220.17. 2; *Vakit*, 17 Şubat 1930.

³⁴ BCA, 030.10.177.220.17. 3.

³⁵ BCA, 030.18.1.2.33.7.11. 1; *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1933.

³⁶ BCA, 030.18.1.2.35.28.19.

³⁷ *Birinci Genel Müfettişlik, Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939): 375.

³⁸ BCA, 030.10.177.224.9. 2.

³⁹ Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *CTAD*, Yıl: 12, Sayı: 23, (2016): 202.

⁴⁰ *Akşam*, 17 Ocak 1932.

muayeneye tabi tutulmuştu. Muayene edilenlerin % 90'ında trahom hastalığı tespit edilmişti.⁴¹ Siverek'te 1933 yılının son 4 ayı içinde 79 kişi trahom hastalığı nedeniyle hastaneye yatırılarak tedavi edilmişti⁴² 1934 yılı verilerine göre Urfa Trahom Hastane ve Dispanseri'nde 1 başhekim, 1 seyyar doktor, 1 hemşire, 6 sağlık memuru ve diğer hizmetlerde çalışanlar görev yapıyordu. Siverek'te ise 1 doktor ve 6 sağlık memuru ile 1 kâtip ve ayniyat memuru ve hizmetliler trahom hastalığı ile mücadele ediyordu.⁴³ Urfa'da yürütülen mücadele aynı zamanda Güneydoğu'nun diğer vilayetlerinde de sürdürülüyordu.⁴⁴ 1934 yılı itibarıyla Birecik'te sağlık hizmetlerini yürüten üç doktor ve bir eczane vardı.⁴⁵ Birecik, Suruç, Siverek ve Viranşehir kaza merkezlerinde ise muayene ve tedavi evleri tesis edilerek sağlık alanında önemli bir mesafe kat edilmiştir.⁴⁶

2. Sıtma Salgını ile Mücadele

Sıtma salgınına karşı mücadeleye 1924 yılında başlandı. Öncelikli olarak ülkenin sıtmalı olan bölgeleri tespit edildi ve hastalığın en yaygın olduğu yerlerde çalışmalar başladı.⁴⁷ Sıtma salgını ile mücadele için hükümet 2 Kasım 1924 yılında Meccani Kinin Hakkında Kanun Tasarısı hazırladı. Bu tasarıda;1- Devlet, sıtma mücadelesi için ücretsiz kinin dağıtır. 2- Bu dağıtımın kimlere ve ne suretle olacağı talimatnamelerle tayin ve tespit olunur. 3- Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer. 4- Bu kanunun yürütülmesine Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti memurdur⁴⁸ hükümleri yer alıyordu. Diğer taraftan sıtma ile mücadele planları hazırlanarak uygulamaya kondu. Bu kapsamda 2,5 ton kininin vilayetlere dağıtımı gerçekleştirildi.⁴⁹ Hükümet programlarında yer alan bilgilere göre 1920-1925 yılları arasında diğer salgınlara nazaran esas ölümlerin sıtmadan kaynaklandığı tespit edildi. Bu yıkıcı etkisinden dolayı sıtma bir dönem Türkiye'nin "Kara Belası" olarak da nitelendirildi⁵⁰ Sıtma salgınına karşı esaslı mücadele ise 1925 yılında başladı.⁵¹ Ankara, Edirne ve Adana'da birer sıtma mücadele heyeti tesis edildi. Sıtmanın görüldüğü diğer vilayetlerde ise hükümet doktorları ve sıhhiye müdürleri vasıtasıyla halka ücretsiz kinin verildi.⁵² 1926 yılında da Sıtma Mücadele Kanunu çıkarıldı ve böylece sıtma salgının olduğu yerlerde mücadele teşkilatının yanında enstitü ve laboratuvar açılarak doktor ve sağlık memurları

⁴¹ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1933.

⁴² *Birinci Genel Müfettişlik, Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, 376.

⁴³ Abdulaziz Kardaş, "Birinci Umûmi Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, Sayı: 75, (2020): 279.

⁴⁴ *Akşam*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1933.

⁴⁵ *Akşam*, 14 Teşrinievvel/Ekim 1934.

⁴⁶ *Birinci Genel Müfettişlik, Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, 376.

⁴⁷ TBMM ZC, D: V, C. 3, (25.5.1935): 240.

⁴⁸ BCA, 030.18.1.1.11.50.16.

⁴⁹ TBMM ZC, D: II, C. 15, (09.03.1341/1925): 300.

⁵⁰ Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. 77.

⁵¹ *Milliyet*, 13 Mart 1929.

⁵² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, (İstanbul: Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, Tarih Yok, 443.

için kurs açma hakkı tanındı.⁵³

1927 kayıtlarına göre Suruç ve Viranşehir merkez kazalarıyla Halfeti nahiye merkezinde sıtma salgını mevcuttu. Salgına karşı yürütülen mücadele ile hastalığın önü alınmaya çalışılıyordu.⁵⁴ Yapılan çalışmalar neticesinde 1927 yılının birinci altı aylık devresinde 1346 sıtmalı kişi tespit edildi ve 11,426 kilo kinin dağıtıldı.⁵⁵ Salgınla mücadele kapsamında Urfa merkezde özel idareye bağlı 50 yataklı bir hastane ve bir sağlık müzesi ile biri Siverek'te diğeri il merkezinde olmak üzere iki gezici hastane ve iki de gezici sağlık ekibi faaliyetlerini yürütüyordu.⁵⁶

Türkiye genelinde salgın hastalıklarla mücadele için alınan önlemlerden biri de tedariki zaruri görülen ham petrol, formalin ve diğeri kimyevi malzemeler ile mücadele işlerinde çalıştırılacak nakliye araçlarına ait benzin ve 20.000 liralık tıbbi malzemenin yanında⁵⁷ 3.000 kiloluk kininin satın alınmasıydı.⁵⁸ 3.832 kilo kininin de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden⁵⁹ ve 150.000 liralık kininin ise Avrupa'dan satın alınması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırıldı (14.05.930).⁶⁰

1931 yılı kayıtlarında Urfa merkezde bulunan derenin atık sularla dolmasından dolayı sıtmanın yayıldığı belirtiliyordu. Su birikintileri sivrisineklerin üremesine ve dolayısıyla da sıtma salgınının yayılmasına neden oluyordu. Belediyenin bütçesi yeterli olmadığından bu duruma karşı etkili bir önlem alınamadı.⁶¹ Benzer durum Suruç'ta da geçerliydi. Suruç'un etrafında çukurlar kazılarak ziraat için su çıkarılıyordu. Bu suların etrafında oluşan bataklıkların sivrisineklerin üreyip çoğaldıkları ve sıtmaya neden oldukları bir ortam hazırladıkları tespit edildi.⁶²

Sıtma hastalığı ile etkin mücadele için sıtma mücadele teşkilatının güçlendirilmesi, mücadele ihtiyaçlarını karşılayacak derecede geliştirilmesi, sıtmanın yayılmasına neden olan bataklıkların kurutulması ve su birikintilerinin temizlenmesi gerekiyordu.⁶³ Bunların yanında köylere yakın yerlerde çeltik tarımının ıslahı, sıtma ilaçlarının temini ve halka güçlük ve külfet olmadan hükümet ve belediye doktorlarının muayene yapmaları ve reçete vermeleri gerekiyordu. Doktor bulunmayan yerlerde ve özellikle köylerde ise kinin ve atebrin dağıtılması elzem olarak

⁵³ Cumhuriyet döneminde sıtma ile yapılan savaş doğrultusunda çıkarılan kanunlar için bkz. Ümmügülüm Candeger, "Cumhuriyet'ten Günümüze Sıtma İle Savaş", Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, Cilt: IV, Ankara 2016, 411-419; Ayrıca bölgesel mücadele örneği için bkz. "Özer, Sevilay. "Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, (2020): 706.

⁵⁴ *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İktisadi, Tarıhi, Mülki Malumat-ı Cami' Salname*, 37.

⁵⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, 688.

⁵⁶ Abdulkadir Güzel, "1927 Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (1), (2012): 247.

⁵⁷ *BCA*, 030.18.1.2.8.9.5.

⁵⁸ *BCA*, 030.18.1.2.5.45.13.

⁵⁹ *BCA*, 030.18.1.2.10.30.20.

⁶⁰ *BCA*, 030.18.1.2.10.22.4.

⁶¹ *Vakit*, 23 Ağustos 1931.

⁶² *Akşam*, 17 Ocak 1932.

⁶³ *BCA*, 030.10.8.50.14. 3.

görülyordu.⁶⁴

Ülkenin sağlık Őartlarını iyileŐtirmek amacıyla 24 Nisan 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edildi. Bu kanun ile milletin sağlığını tehdit eden salgınlarla m¼cadele etmek, sağlıklı nesiller yetiŐtirilmesini sağlamak ve halka tıbbi ve sosyal yardım temin etmek devlet hizmetleri arasında sayıldı. Bununla beraber Özel İdare, belediye ve mahalli idarelerin y¼r¼tt¼đ¼ işlerin Sıhhat ve İÇtimai Muavenet Vekâleti tarafından kontrol edileceği belirtildi.⁶⁵ Yapılan ĉalıŐmalar sıtma ve trahom m¼cadelelerinde faydalı neticeler veriyordu. Salgınlara karşı m¼cadelenin devam etmesi halinde halkın bu illetlerden kurtulacağı belirtiliyordu.⁶⁶

3. ĉiĉek Salgını ile M¼cadele

ĉiĉek hastalığı v¼cutta titreme ve ateŐ ile baŐlayıp daha sonra nezle, nefes darlığı, baş-bel ağrıları, boyun-boğazda kırmızılık ve iŐtahsızlıkla kendini g¼stermektedir.⁶⁷ 1927 yılının ilk altı aylık b¼l¼m¼nde 3.272 kişiye ĉiĉek aşısı yapılmıŐ, 522 kişi ise yapılan tedavi sonucunda iyileŐme g¼stermiŐtir.⁶⁸ Cumhuriyet h¼k¼metleri, 1928 yılı sonlarına doğru ‘‘Seyyar Emraz-ı Sariye M¼cadele TeŐkilatı’’nı faaliyete geĉirmiŐ ve 1929 yılında ise g¼ney vilayetlerine Suriye tarafından sirayet etmiŐ olan ĉiĉek hastalığına karşı aşı yapmak üzere 12 seyyar Sıhhat Memuru istihdamına karar vermiŐtir.⁶⁹

Seyyar ĉiĉek m¼cadelesi sağlık memurları ve gerekli g¼r¼lmesi halinde mahalli sağlık teşkilatları aracılığıyla y¼r¼t¼lyordu.⁷⁰ Bir s¼reden beri Suriye havalisinde h¼k¼m s¼ren ĉiĉek hastalıđı⁷¹ alınan önlemlere rağmen Mardin'in sınır k¼ylerinden Urfa'ya ve buradan da Gaziantep ve civarına yayılarak salgın mahiyetini almıŐtı.⁷² Yapılan tetkiklerde ĉiĉek salgınının genellikle Suriye tarafından T¼rkiye'ye ve dolayısıyla Urfa'ya geĉtiđi tespit edilmişti. Salgının ön¼ne geĉmek için yoğun ĉaba harcanmıŐ⁷³ ve Urfa'daki halka tatbik edilmek üzere aşı m¼cadelesine baŐlanmıŐtı. Hem mahalli doktorlar hem de sağlık memurları vasıtasıyla Urfa'nın b¼t¼n ilĉe ve k¼ylerinde

⁶⁴ BCA, 030.10.8.50.14. 4.

⁶⁵ T.C. Resm¼ Gazete, 6 Mayıs 1930, Sayı: 1489.

⁶⁶ Son Posta, 28 Şubat 1933.

⁶⁷ Tekir, ‘‘Erken Cumhuriyet D¼nemi T¼rkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla M¼cadele (1923-1930)’’, 422.

⁶⁸ T¼rkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928), 688.

⁶⁹ BCA, 490.1.1464.3.2; Urfa valisi İbrahim Ethem Aykut'un salgın ile m¼cadelesi için bkz. Ersoy Zengin, ‘‘Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut'un Hayatı ve İdari Faaliyetleri’’, Mavi Atlas, 8 (2), (2020): 419.

⁷⁰ BCA, 490.1.1464.3.2.

⁷¹ Vakıt, 17 Şubat 1930.

⁷² Suriye'den gelen ĉiĉek hastalığı ile m¼cadele için ayrıca bkz. Ümm¼ğ¼ls¼m Candeger, ‘‘Cumhuriyet D¼neminde T¼rkiye’de ĉiĉek Hastalığı (1923-190)’’, Tarihsel S¼reĉte Anadolu’da ĉiĉek, ed. Ő¼kran K¼se vd. 98-99. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020; ayrıca bkz. Abdulaziz Kardaş, ‘‘Birinci Um¼m¼ M¼fettiŐlik B¼lgesinde Salgın Hastalıklarla M¼cadele (1927-1952)’’, Akademik Tarih ve D¼Ő¼nce Dergisi, C. 7, Sayı: 4, (Aralık 2020): 2368.

⁷³ Abdulaziz Kardaş, ‘‘Cumhuriyet D¼neminde ĉiĉek Salgınları ve Alınan Önlemler’’. Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, Yıl: 13, Sayı: 82, (Kış 2020): 312.

aşılama çalışmalarına devam edilmişti.⁷⁴

Urfa'da çiçek salgınından kaynaklı hasta ve ölüm rakamları ise şöyledir;⁷⁵

Ay/Yıl	Hasta	Ölüm
Eylül 1929	7	-
Ekim 1929	11	1
Kasım 1929	18	-
Aralık 1929	5	1
Ocak 1930	4	-
Şubat 1930	3	1

Bu kapsamda Urfa bölgesinde Ocak 1930'dan Mart 1930 sonuna kadar toplamda 82.527 kişiye aşı yapıldı.⁷⁶ Aşılama çalışmalarının yoğun bir şekilde sürdürülmesiyle önemli sonuçlar elde edildi. Mahalli Sağlık ve İctimai Muavenet Müdürlüklerinden alınan bilgilere göre çiçek hastalığının salgın mahiyetini kaybettiği ve sadece münferit vakalarla karşılaşıldığı ve aşı uygulamasına devam edildiği belirtiliyordu.⁷⁷ Hastalığın yaygın olduğu yerlere gönderilen salgın hastalıklar uzmanı Doktor Vefik Vassaf Bey'den alınan rapora göre sınır hattında bulunan ahalinin sınırın öte tarafında bulunan halkla sürekli temas halinde olması salgının yayılmasının başlıca nedeniydi. Bunun yanında tarımla uğraşan ahalinin hem Suriye tarafında hem de Türkiye tarafında arazisinin bulunması ve sınıra yakın köylüler tarafından yardım gören çapulcuların zaman zaman sınır ihlalleri yapmaları hastalığın yayılmasında önemli bir etkiye sahipti.⁷⁸ Diğer taraftan yapılan tetkiklerde hastalığın kısa sürede salgın mahiyetini almasındaki sebepler ise şöyle sıralanmıştır:

- 1- Suriye sınırına yakın ve öte tarafta bulunan Hazne köyünde peygamberlik iddiasında bulunan ve şöhreti az bir zaman zarfında halk arasında yayılan “Şeyh Ahmet” adındaki bir şahsın peygamberlik iddiasında bulunması, bu şahsı görmek maksadıyla akın akın giden ve hükümet kuvvetleri tarafından önüne geçilemeyen iki yüz, üç yüz kişilik kabileler halindeki ziyaretlerinin devam etmesi.
- 2- Fenni şekilde yapılan aşıya rağbet edilmemesi ve eski dönemlerden beri kullanılan “insandan insana aşı nakledilmek” yönteminin bazı şahıslar tarafından gizliden gizliye uygulanması.

⁷⁴ BCA, 030.10.177.220.13.

⁷⁵ BCA, 030.10.177.220.13.

⁷⁶ BCA, 490.1.1464.3.2.

⁷⁷ BCA, 030.10.177.220.13.

⁷⁸ BCA, 030.10.177.220.14.

3- Aşı için sağlık memurlarının isimlerini kayıt edildiğini gören halkın, Cumhuriyet Hükümeti'nin kendi sağlıkları ile alakadar olacağını düşünmemesi. Çünkü daha önceki dönemlerde Jandarma ve tahsildardan başka bir şey görmemiş olan insanlar bu kayıt işlerinin askerlik veya vergi için yapıldığını zannetmişlerdi. Bundan dolayı bazı insanların dağlara kaçtığı veya evlerine gizlendiği görülmüştü. Bu gibi sebepler hastalığın salgın niteliği kazanmasını hızlandırmıştı.

Salgının aşı yaptıranlara bulaşmadığını gören halk, daha önce yapmış oldukları hareketten pek müteessir olarak çocuklarını aşılatmak üzere aşı merkezlerine getirmeye başladılar. Uygulanan aşı çalışmaları neticesinde birçok insan çiçek salgınından kurtuldu.⁷⁹

4. Frengi Salgını ile Mücadele

Frengi salgını bölgesel bir hastalık olmayıp askerden dönen şahıslar arasında görülüyordu. Frengi hastalığına karşı yapılan çalışmalar büyük bir titizlikle yürütüldü. 1925 yılında ülkenin tanınmış uzmanlarından oluşan bir komisyon kuruldu ve en son tedavi yöntemlerinin tespit edilerek uygulanması amaçlandı. Yine aynı yıl “Frengi Tedavi Talimatnamesi” 2.000 nüsha olarak basıldı ve bütün ülkeye dağıtıldı. Hatta isteyen kuruluşlara ücretsiz olarak verildi. Bunun yanında frengili şahsın bilgilerinin yer alacağı frengi defteri de basıldı. 10.000 adet basılan frengi tedavi defteri birçok yere gönderildi. Bu yöntemle özellikle köyde yaşayan ve şehir merkezine gelemeyen şahısların tespit edilerek tedavisi sağlanmaya çalışıldı.⁸⁰ Bu salgının Urfa genel nüfusuna oranı % 4'tü. Salgını önlemek için seyyar sağlık teşkilatları oluşturularak birçok yere gidildi. Salgına yakalananlar tespit edilerek tedavi altına alındı.⁸¹ Frengi tedavisinde kullanılan en önemli ilaçlardan biri neosalvarsandı.⁸² Fakat bu ve benzeri ilaçların ülke dâhilinde imali mümkün olmadığından belli miktarda ilacın satın alınması Bakanlar Kurulu'nun 19 Şubat 1930 tarihli toplantısında uygun görülerek kabul edildi.⁸³ Cumhuriyet hükümetleri yürüttükleri çalışmalar neticesinde birçok insanı frengi hastalığından kurtardı.⁸⁴

5. Diğer Salgın Hastalıklar ile Mücadele

Yukarıda bahsedilen salgınların yanında Urfa'da diğer hastalıkların da yayıldığı tespit edilmiştir. Bu hastalıklardan biri Urfa şehir merkezinde görülen ve “Güzellik” çıbanı olarak da tabir edilen mahalli çıbandır. Bu salgının yayılmasına sivrisineklerin neden olduğu belirtilmektedir. Bu çıbanın mikrobi ve serumu henüz tam olarak tespit edilememiştir. Çocukların yüzlerinde

⁷⁹ BCA, 030.10.177.220.14.

⁸⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, 441.

⁸¹ Doktor Şefik Arif, (1925). *Türkiye'nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti*, (Haz. Abdülnasır Yiner), 2015, 69.

⁸² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)*, 442.

⁸³ BCA, 030.18.1.2.8.9.2.

⁸⁴ *Akşam*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1933.

yaptığı tahribata binaen önemli bir salgın olarak görülmüştür. Kadın ve kızların yüzlerinde çıktığında gözle görülür bir şekilde iz bıraktığı tespit edilmiştir.⁸⁵

Urfa'da nadir olarak görülen bir diğer salgın ise veremdi. 1925 yılında merkez yerleşim yerlerinde kısmi vakalar şeklinde tespit edilmişti.⁸⁶

1927 yılında vilayetin genel sağlık durumu memnuniyet verici bir derecede idi. Ara sıra görülen salgın hastalıklardan merkezde 3 tifo ile 4 kızamık, Suruç'ta 2 kızamık, Birecik'te 1 kızamık, 1 tifo vakasına rastlanılmıştı.⁸⁷ 1933 yılında Siverek'te de kızamık hastalığı görülmüş ve tedbir amacıyla ilkokullar bir hafta tatil edilmişti.⁸⁸ Daha önce de ifade edildiği gibi salgın hastalıklarla mücadele kapsamında Urfa merkezde 50 yataklı Muvazene-i Hususiye'ye ait biri mülki ve diğeri askeriye'ye ait 2 hastane ile sıhhi müze mevcuttu. Bunların yanında Suruç, Birecik, Siverek Viranşehir merkezlerinde altışar yataklı birer dispanser vardı.⁸⁹ Suriye kaynaklı salgınlar arasında yer alan grip salgını da Urfa ve çevresinde görülen hastalıklar arasındaydı. Dönemin yayınlarında grip hastalığı şöyle tanımlanıyordu: "Grip mikrobu bir insanın yüzüne veya herhangi bir yerine bulaştıktan birkaç saat sonra veya bir gün sonra hastalık belirmeye başlar. Hastalığın süresi 1 ile 10 gün arasında değişkenlik gösterir".⁹⁰ Hastalığın çıkış noktası Halep ve İskenderun olarak tespit edilmişti. Alınan önlemler kapsamında Urfa'da okul, sinema ve kalabalık toplantı yerlerinin belli bir süreliğine kapatıldığı ve bu sayede salgının azaldığı görülmüştür.⁹¹

Tifo ve dizanteri hastalığı da Urfa'da görülen salgınlar arasındaydı. Urfa'daki su kaynakları ihtiyacı karşılayamadığından su ihtiyacı kuyular vasıtasıyla gideriliyordu. Ancak bu kuyulara lağım sularının karışma ihtimali vardı. Bundan dolayı ev dâhilindeki suların kullanılması uygun karşılanmıyordu. Kala boyundaki kuyular hariç diğer mahallelerdeki suların derinliği 3 ile 8 metre olduğundan lağım sularının bu kuyulara karışma ihtimali yüksekti. Bu durum salgın hastalıklara adeta davetiye çıkarıyordu.⁹²

Sonuç

Salgın hastalıklar bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile yakından alakalıdır. Salgın hastalıklara

⁸⁵ *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İktisadi, Tarihî, Mülki Malumat-ı Cami' Salname*, 37-38.

⁸⁶ Abdullah Orak, "Urfa'da Sağlık Sorunları (1923-1950)", *Şehir ve İrfan*, Sayı: 5, (2017), 86.

⁸⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, 688.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 20 Mart 1933.

⁸⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)*, 688.

⁹⁰ *Doktor Sesi*, Yıl: 1, No: 2, Şubat 1927, 3.

⁹¹ Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. 80.

⁹² Sevilay Özer, "Orta Doğu'da Salgın Hastalıklar: Urfa Örneği (1923-1950)", *Geçmiş ve Gelecek Bağlamında Orta Doğu*. ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer. 84. Podgorica, Montenegro, 2018.

karşı etkili bir mücadelenin sürdürülmesi için ekonomik koşulların iyi olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile neticelenmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu ve ülkenin kalkınması için sağlıklı nesiller yetiştirilmesi hedeflendi. Fakat salgın hastalıkların yaygın olarak görülmesi ve devletin ekonomik ve yetişmiş insan açısından yetersizliği yapılan sağlık hizmetlerinin istenen seviyede olmasını engelledi. Bu olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet hükümetleri imkânlar dâhilinde başarılı çalışmalar yürüttüler. Sağlık hizmetlerinin sürdürülmesi için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kuruldu, hastane ve dispanserler inşa edildi. Ayrıca doktor, hemşire ve sağlık personellerinin yetiştirilmesine önem verilerek bunların maaşlarında iyileştirmeler yapıldı.

Bu dönemde Güneydoğu Anadolu'nun ve özelde de Urfa'nın baş başa kaldığı salgın hastalıklar arasında trahom, sıtma ve çiçek başta gelmektedir. Diğer taraftan frengi, difteri, çocuk ishalleri ve verem gibi salgınlarda bölgede etkili oldu. Urfa'da görülen sıtma salgını bataklıkların olduğu yerlerde daha fazla görülüyordu. Özellikle Urfa merkezde bulunan dereye atık suların dolay göletler oluştuğu için sıtma yayılmaya başladı. Diğer taraftan Suruç'ta tarım arazilerini sulamak için açılan çukurların yanında oluşan bataklıklar salgının yayılmasını hızlandırdı. Belediyenin bütçesi yetersiz olduğundan salgını önlemek için etkili tedbirler alınamadı. Devletin bütçesinin yetersiz olmasına rağmen salgının önüne geçmek için köy kanunu çıkarıldı ve birçok köyde bataklıklar kurutulmaya çalışıldı. Bütçenin yetersiz olması alınan önlemlerin etkinliğini azaltmış olsa da salgınların önüne geçmek için yoğun çaba sarf edildi ve böylece birçok salgın münferit vakalar ile sınırlı kaldı. Urfa'da görülen diğer önemli bir salgın ise çiçek hastalığı idi. Çiçek hastalığını önlemek amacıyla halkın büyük bir kısmı aşya tabi tutuldu. Zaman zaman halkın bilgisizliğinden dolayı devletin başlatmış olduğu aşı çalışmalarından saklanan ve hatta dağlara kaçan insanlar oldu. Fakat yaptıkları davranışın yanlış olduğunu anlayınca aşı merkezlerine gelerek aşılarını oldukları kayıtlara geçti. Hem salgınlara hem de diğer hastalıklara karşı Urfa merkezde Memleket Hastanesi ve dispanser, ilçelerde dispanserler ve bazı köylerde ise köy tedavi evleri aracılığıyla mücadele edildi. Bunların yanında seyyar sağlık teşkilatları tesis edildi ve halkın sağlığı korunmaya çalışıldı. Bazı salgınların tedavisinde neosalvarsan ve kinin ilaçları kullanıldı hatta bu ilaçların temin edilmesini sağlamak için ithal yöntemine başvuruldu. Cumhuriyet hükümetlerinin sağlık hizmetlerine bütçenin yetersizliğine rağmen verdikleri önem dolayısıyla birçok salgın hastalığın önüne geçilmesi mümkün oldu.

Kaynakça**Arşiv**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.177.220.17

BCA, 030.10.177.224.9

BCA, 030.10.177.220.13

BCA, 030.10.177.220.14

BCA, 030.10.8.50.14

BCA, 030.18.1.2.8.9.5

BCA, 030.18.1.2.10.30.20

BCA, 030.18.1.2.35.28.19

BCA, 030.18.1.2.4.38.5

BCA, 030.18.1.2.10.22.4

BCA, 030.18.1.2.5.45.13

BCA, 030.18.1.1.11.50.16

BCA, 030.1.2.33.7.11

BCA, 490.1.1464.3.2

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

T.C. Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Vakit

Kitap ve Makaleler

Altay, Sadet. “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”. *CTAD*, Yıl: 12, Sayı: 23, (2016): 167-211.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Birinci Genel Müfettişlik, Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.

Candeğer, Ümmügülsüm. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çiçek Hastalığı (1923-190)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Çiçek*. ed. Şükran Köse vd. 95-106. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020.

Candeğer, Ümmügülsüm. “Cumhuriyet’ten Günümüze Sıtma İle Savaş”. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, Cilt: IV. Ankara: 2016.

Çolak, Melek. “Atatürk Dönemi Türkiye’nde Bir Macar Meteorolog: ‘Aksakallı Havabakan’ Antal Réthly (Macar kaynaklarına Göre)”. *CTAD* Yıl 5, Sayı 9 (Bahar 2009): 113-136.

Dağ, Mustafa. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa’da Sağlık Kurumları”. *Şehir ve İrfan*, Sayı: 5, (2017): 35-51.

Doktor Sesi, Yıl: 1, No: 2. (1927 Şubat).

Doktor Şefik Arif. *Türkiye’nin Sağlık ve Sosyal Coğrafyası Urfa Vilayeti*. (Haz. Abdulnasır Yiner), 2015.

Doktor Vefik Hüsnü, *İkinci Millî Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*. Ankara: Kader Matbaası, 1927.

Güzel, Abdulkadir. “1927 Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (1), (2012): 231-262.

Kardaş, Abdulaziz. “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele (1927-1952)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, Sayı: 4, (Aralık 2020): 2355-2385.

Kardaş, Abdulaziz. “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Trahomla Mücadele”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, Sayı: 75, (2020): 276-285.

Kardaş, Abdulaziz. “Cumhuriyet Döneminde Çiçek Salgınları ve Alınan Önlemler”. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Yıl: 13, Sayı: 82, (Kış 2020): 309-321.

Orak, Abdullah. “Urfa’da Sağlık Sorunları (1923-1950)”. *Şehir ve İrfan*, Sayı: 5, (2017): 74-86.

Özer, Sevilay. “Orta Doğu’da Salgın Hastalıklar: Urfa Örneği (1923-1950)”. *Geçmiş ve*

Gelecek Bağlamında Orta Doğu. ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer. 81-95. Podgorica, Montenegro, 2018.

Özer, Sevilay. “Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, (2020): 701-728.

Tekir, Süleyman. “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, (2019): 407-430.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927). İstanbul: Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928). İstanbul: Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi.

Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihî, Mülkî Malumat-ı Cami’ Salname. İstanbul: İlhami-Fevzi Matbaası, 1927.

Yücebaş, Ferit. *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*. (İstanbul: Hiperyayın, 2019).

Zengin, Ersoy. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Örnek Bir İdareci: Vali İbrahim Ethem Aykut’un Hayatı ve İdari Faaliyetleri”, *Mavi Atlas*, 8 (2), (2020): 412-426.